Alexandra Gherasim

VALORIFICAREA INTENSITĂȚII ABSOLUTE A UNOR SUBSTANTIVE ÎN TEXTUL ARTISTIC

Studiile de gramatică apărute recent prezintă o abordare a categoriilor gramaticale din perspectivă funcțională. Faptul acesta permite identificarea şi interpretarea anumitor aspecte ale faptelor de limbă prin prisma teoriei textului/discursului, a ştiinţelor comunicării, a semanticii contextuale, a hermeneuticii etc. Destul de prolific rămâne a fi studiul creativităţii artistice generate de limba română privită în sine, ca mărturie pentru o anumită menire expresivă, scriitorul fiind considerat ca îndeplinitorul acestui destin sub o latură esenţială [1, p. 180].

Subiectul luat în discuţie de noi vizează resursele limbii materne şi capacitatea ei de îndeplinire a unor virtualităţi estetice, *intensitatea* fiind, *de iure şi de facto*, una dintre aceste resurse.

Pentru clarificare, vom oferi de la bun început accepţiunile unor termeni şi concepte, argument pentru disociere din proiecţiile lor în texte artistice.

Conceptele de *comparaţie* şi de *intensitate* le găsim teoretizate în mai multe studii, generalizate de *Gramatica limbii române* astfel:

● *Comparaţie* – categorie gramaticală specifică adjectivului şi adverbului exprimând distincţii de gradare (gradarea însuşirilor obiectelor şi a caracteristicilor proceselor) şi de comparaţie (compararea gradului în care este posedată o însuşire de către obiecte în momente diferite sau a gradului în care se manifestă caracteristica unui proces). Se realizează printr-un sistem de opoziţii grupând trei termeni: pozitivul, comparativul, superlativul, dintre care pozitivul este termenul nemarcat.

● *Intensitate* – semnificaţie a categoriei gramaticale a comparaţiei, termenii acestei categorii cu excepţia pozitivului, exprimând gradul de intensitate a calităţii unui obiect sau a caracteristicii unui verb, fie prin comparaţie cu intensitatea aceleiaşi calităţi manifestate de alt obiect sau de acelaşi obiect în momente diferite (comparativul şi superlativul relativ), fie în mod absolut, în afara oricărei comparaţii (superlativul absolut) [6, p. 154].

Ipoteza actualizării intensităţii prin elemente de natură substantivală s-a profilat în diverse studii orientate să descrie *aspectul logico-semantic* al conceptului, identificând o subclasă de substantive – substantive calificative; *aspectul formal-analogic* de natură morfologică, realizat analitic prin termenii opozitivi ai gradelor de comparaţie şi sintetic prin mijloacele de derivare; *aspectul relaţional* de natură sintactică, determinat de natura nominală a adjectivului, care se subordonează substantivului prin legile acordului, *aspectul pragmatic*, marcat prin condensare de semnificaţie şi valoare estetică.

Demersul nostru se întemeiază şi pe deducţia făcută de Al. Dârul în cartea *Probleme de structură a limbii tratate din perspectiva gramaticii explicative*, precum că exprimarea unor tipuri de gradaţie poate fi trecută pe seama substantivelor, deoarece caracteristicile exprimate de adjective şi adverbe la gradele de comparaţie obţin legătura cu denotatul prin mijlocirea substantivelor ce numesc obiectele comparate şi determinate de acestea [4, p. 167], iar L. Zbanţ nuanţează acest demers raportând complementar fenomenul intensităţii absolute la substantivele de calitate [9, p. 252].

BDD-A6596 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:27 UTC)

Fenomenul se manifestă mai pregnant în cazul intensităţii absolute, când semnificaţia categoriei gramaticale se realizează în afara oricărei comparaţii, iar calitatea se disociază din sensul substantivului.

Materialul faptic al limbii ne demonstrează că modalităţile de realizare sunt diverse, iar contextele inedite generează structuri sobre, expresii sugestive şi insolite.

Dacă e să ne referim la aspectul logico-semantic al *substantivelor de calitate*, atunci acestea, spre deosebire de substantivele obişnuite cu un semnificant relativ stabil, independent de o anumită situaţie de enunţare, se caracterizează prin semele [+ subiectiv], care se realizează numai prin actele de enunţare, şi [+ afectiv], presupunând subiectivitatea ca mod de apreciere, deci au natură axiologică.

Putem distinge o gradare intrinsecă a substantivelor conţinută în matricea semantică a radicalului (5, p. 223). Lucrul acesta poate fi probat pe următorul exemplu excerptat din romanul lui Nicolae Dabija *Temă pentru acasă*: „Înainte de Zareanca părintele Ioan Florenski fu repartizat la Ciornâi Potok, lagărul pentru **criminali** de drept comun de lângă Obi. Preotul nimeri în ţarcul fiarelor: **asasini, violatori, cuţitari, hoţi, complotişti, delincvenţi, contrabandişti, escroci, trişori, paricizi, psihopaţi, pungaşi,** canibali". Am prezentat unul din pasajele în care autorul explorează intensitatea absolută pentru a face o descriere grefată de cadru prin cumularea defectelor extreme ale personajelor. E o modalitate de expresie estetică a urâtului, menită să creeze imagini şocante şi atitudini dezaprobatoare. Acelaşi lucru îl putem găsi şi în textul poetic şi vom apela în acest sens la două exemple analizate de Nicolae Corlăteanu în lucrarea *Neologismul în opera eminesciană* (3, p. 82), în care menţionează că Eminescu recurge la cei mai duri termeni pentru caracterizarea laşităţii şi fariseismului păturilor conducătoare ale societăţii: *Veacul nostru ni-l umplură* ***saltimbancii şi irozii****.../ Vezi colo pe* ***urâciunea*** *fără suflet, fără cuget/ Cu privirea împăroşată şi la fălci umflat şi buget/ Negru, cocoşat şi lacom,* ***un izvor de şiretlicuri*** */La tovarăşii săi spune veninoasele-i nimicuri,/ Toţi pe buze având* ***virtute****, iar în ei monedă calpă,* ***Quintesenţă de mizerii*** *de la creştet pân-la talpă.*

Eugen Câmpeanu consideră că nu toate calităţile incluse în substantiv sunt întotdeauna pe acelaşi plan. Ele se diferenţiază de multe ori în funcţie de intenţiile vorbitorilor şi ale scriitorilor, mai ales, care creează modele literare (2, p. 199). Elocventă în acest sens ni se pare modalitatea de exprimare a intensităţii absolute prin a asocia un articol nehotărât cu numele proprii de persoană. B. P. Hasdeu a folosit într-un mod destul de fericit combinaţia dintre determinantul *un* şi *numele propriu*, fapt desprins din următorul fragment: *A întreba cum ar fi mers Ioan-vodă* ***fără un Dumbravă*** *sau* ***un Swierczewski*** *este a întreba cum ar fi mers Bonaparte fără* ***un Ney, un Murat, un Lannes****. A întreba cum ar fi mers Bonaparte fără* ***un Ney, un Murat, un Lannes*** *este a întreba cum ar fi mers Columb fără busolă. Columb ar fi inventat busola şi tot ar fi mers înainte; Bonoparte ar fi descoperit pe mareşalii săi în toate unghiurile Franţei; Ioan-Vodă ar fi creat pe* ***un alt Swierczewski*** *şi pe* ***un alt Dumbravă*** *(*B. P. Hasdeu). Determinarea minimă nehotărâtă are aici o puternică incidenţă semantică şi valorifică intensitatea absolută nu doar prin identificarea şi atribuirea unei singure calităţi – vocaţia de a fi conducător de oşti – ci şi prin paralela ce structurează simetric naraţia.

Transpoziţia lexico-gramaticală poate constitui o marcă a subiectivităţii substantivelor de calitate în virtutea faptului că substantivul şi adjectivul pot face schimb de caracteristici morfologice şi poziţii sintactice, fapt ce potenţează expresia figurată. Determinarea minimă hotărâtă a unui adjectiv este procedeul cel mai simplu şi mai sigur de trecere în subclasa substantivelor calitative. Preferinţa scriitorilor pentru acestea se justifică prin faptul că ele presupun existenţa simultană a lucrului şi a calităţii, astfel abstractizate, au putere de sugestie

BDD-A6596 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:27 UTC)

mai mare, mai cu seamă cele ocazionale: *Nu era pământul, luna,/ Părul mamei răzvrătit/ Bătea negru ca furtuna/ Peste* ***golul*** *scrumuit (Gr. Vieru)*. În alte situații intensitatea se realizează prin utilizarea cumulativă a unor serii de adjective substantivizate ce exprimă valori absolute sau calificative. E sugestivă în acest sens poezia *Cuvântul mama* de Gr. Vieru: *Pruncii îl zuruie.* ***Bătrânii*** *îl visează.* ***Bolnavii*** *îl şoptesc.* ***Muții*** *îl gândesc.* ***Fricoşii*** *îl strigă.* ***Orfanii*** *îl lăcrimează.* ***Răniții*** *îl cheamă. Iar ceilalți îl uită. O, mama! O, mama!*

În lucrarea sa *Lingvistică pentru textul literar* Dominique Mainguenean susține că din punct de vedere sintactic identificăm substantivele de calitate datorită proprietății de a putea figura în două poziții sintactice speciale: *acest* sau *–l* + Substantiv de calitate + cum e + Substantiv (acest perfid cum e contele) şi în incident în diferite locuri ale frazei (*Citea, răzând, perfidul*). Acestor particularități sintactice le sunt asociate particularități semantice [7, p. 115].

Substantivul calitativ, spre deosebire de adjectiv, poate fi determinat de o serie întreagă de adjective, nuanțând astfel ideea de calitate şi amplificând-o pe cea de intensitate, ca în fragmentul: *Scrisul de pe fiecare pagină avea altă fizionomie. Uneori cuvintele aveau* ***oblicitatea impetuoasă*** *a ploilor torențiale. Dese, grăbite, alergau, ritmate de aceeaşi* ***emoție vertiginoasă****, în care* ***bătăile inimii erau fulgere*** (I. Teodoreanu). Şi mai pregnant se profilează acest lucru când determinările iau forma unor structuri comparative: *Nu cred că există obiect (ființă ar trebui să spun) de pe pământ în care timpul să se fi înscris mai explicit, mai logic, cu mai mare claritate, în care el, timpul, să se lase privit, citit, înțeles cu o* ***sinceritate mai perfectă****, cu* ***un mai total altruism*** *(Ana Blandiana)*.

Modelul de sintactic (*Det. minimă*) *N+de+N* stă sub semnul manifestării atitudinii subiective a emițătorului, realizările lui fiind considerate sintagme puternic marcate afectiv şi generatoare de intensitate maximă. Se înscriu aici exemple de tipul: *Şi cea dintâi şcolăriță a fost însăşi Smărăndița popii,* ***o zgâtie de copilă*** *ageră la minte şi aşa de silitoare, de întrecea mai pe toți băieții şi din carte, dar şi din nebunii… Nu-l vezi că-i* ***o tigoare de băiat****, cobăit şi leneş, de n-are pereche? În altă zi ne trezim că iar vine părintele la şcoală, cu moş Fotea, cojocarul satului, care ne aduce, dar de şcoală nouă,* ***un drăguț de biciuşor*** *de curele, împletit frumos, şi părintele îi pune nume Sfântul Nicolai, după cum este şi hramul bisericii din Humuleşti... Dar adevăratul sfânt Nicolai se vede că a ştiut de ştirea mea, că numai iaca ce intră* ***afurisitul de băiat*** *în şcoală* (*I. Creangă*).

Caracteristice stilului oralității şi fructificate mai ales în proză, structuri de felul acesta întâlnim şi in lirica cu accent plasat pe aspectul de amplificare cuantificativă. Emblematică în acest sens este structura *izvor + de + substantiv*, vezi supra la Mihai Eminescu ***izvor de şiretlicuri*** sau la Vasile Alecsandri *Sfântă muncă de la □ară,* ***izvor sacru de rodire****, Tu legi omul cu pământul în o dulce înfră□ire!...*

Structura analitică a aspectelor opozitive ale gradelor de comparație funcționează ca o marcă clară a intensității când aceasta se aplică la substantivele calitative, situație atestată atât în proză, cât şi în poezie. Cf.: ***Mai regină*** decât floarea / Doar femeia poate fi… / ***Mai de şoaptă*** ca izvorul / Doar femeia poate fi. / ***Mai de-april*** ca primăvară / Doar femeia poate fi… (*D. Matcovschi*). Aici caracterul oximoronic oferit de structură este amplificat de comparații, iar faptul că unul dintre termenii comparației este anaforic conferă intensitate întregului mesaj.

Mărcile de natură adverbială ale superlativului absolut îmbinate cu substantivele de calitate produc deplasări semantice, generatoare de epitete relevând astfel o valoare sporită prin raritate, prin inedit şi prin contrast cu termenul asociat. *Dacă înlătura din minte poemul născând şi dacă examina schema, dezbrăcând-o de emoție, i se părea absurd şi*

BDD-A6596 © 2010 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:27 UTC)

*neverosimil ca un băiat – **oricât de copil** şi **oricât de poet** ar fi fost – să poată crede că iubeşte un zarzăr… **Atâta candoare** nu era admisibilă* (I. Teodoreanu).

Implicaţii intensive contextuale se produc şi în cazul transpunerilor senzoriale, care desemnează senzaţii provenind din asocierile între diferitele niveluri ale simţurilor – o figură semantică ce se situează între epitet şi metaforă – creând o eterogenitate vizual-tactilă [8, p. 565]. Surprinde originalitatea unei astfel de percepţii a lumii: ***Candoare luminoasă**. **Încântare pufoasă** în faţa cerului albastru… **Parfum prea copil** ca să fie **parfum*** (I. Teodoreanu).

În ultimul enunţ din fragmentul citat atestăm reluarea lexemului-subiect cu funcţie de nume predicativ, fapt ce amplifică ideea de calitate a unor astfel de substantive, o reafirmă ca şi în exemplul: ***Prietenia*** e ***prietenie***, ***legea*** este ***lege***, dar arta e mai presus de lege (V. Eftimiu). Pragmatica enunţurilor de acest fel se manifestă prin condensare şi produce efecte estetice maxime.

Acestea sunt doar câteva modalităţi utilizate de scriitori pentru valorificarea gradării intensive prin actualizarea valenţelor semantice ale substantivelor de calitate, prin încadrarea acestora în contexte strâns legate de subiectivitatea enunţiativă şi de actele de enunţare individuale ale creatorului.

Referinţe bibliografice

1. Dumitru Caracostea. *Expresivitatea limbii române*. – Iaşi, Polirom, 2000.

2. Eugen Câmpeanu. *Substantivul. Studiu stilistic.* – Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1975.

3. Nicolae Corlăteanu. *Neologismul în opera eminesciană.* Creaţia poetică. Proza literară antumă. Eminescu – jurnalistul. – Chişinău, CEP, USM, 2004.

4. Alexandru Dârul. *Probleme de structură a limbii române tratate din perspectiva gramaticii explicative* (Studii şi materiale). – Chişinău, 2009.

5. *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*. – Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1997.

6. *Gramatica limbii române.* I. *Cuvântul*. – Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

7. Dominique Maingueneau. *Lingvistică pentru textul literar*. Seria *Ştiinţele limbajului.* – Institutul European, 2008.

8. Mihaela Mancaş. *Descrierea figurativă*. În: Limba română – structură şi funcţionare. Actele celui de-al 4-lea colocviu al Catedrei de Limba Română. Coordonator: Gabriela Pană Dindelegan, Editura Universităţii din Bucureşti, 2005.

9. Ludmila Zbanţ. *Intensificarea absolută a calităţii şi acţiunii* (pe material francez şi român). – Chişinău, CEP USM, 2009.

Universitatea de Stat din Moldova
(Chişinău)

BDD-A6596 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:55:27 UTC)